

Արմեն Ալվազյան

Գիտությունն ու կեղծիքն անհամատեղելի են

Ս. ք. փետրվարի 11-ին ՀՀ Բարձրագույն որակավորման հանձնաժողովի (ԲՈՀ-ի) կողմից, վկայակոչելով թույլ տրված կանոնադրային խախտումները, չեղյալ հայտարարեց ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտում գործող՝ ԲՈՀ-ի 004 մասնագիտական խորհրդի 2003 թ. դեկտեմբերի 9-ին կայացած նիստը, որը տապալել էր իմ դոկտորական ատենախոսության («Հայոց եկեղեցին XVIII դարի հայ ազատագրական շարժման քառուղիներում») պաշտպանությունը:

Այդ նիստի ընթացքի վրա ազդելու և այն կանխորոշելու նպատակով ուղիղ մեկ օր առաջ՝ փետրվարի 10-ին, կազմակերպվեցին ապակողմնորոշիչ ծավալուն հրապարակումներ. «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթում լույս տեսավ ԵՊՀ Հայոց պատմության ամբիոնի և ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի միջին դարերի պատմության բաժնի ստորագրած՝ «Ո՛րն է գիտության ուղին: Կրկին մի ատենախոսության աղմկահարույց պաշտպանության մասին» հոդվածը, միաժամանակ ռուսալեզու «Նովոյե վրեմյա»-ում հրապարակվեց «Հին պաշտպանության նոր տեսանկյուն» խորագրով նույնաթեզ մի հարցազրույց ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտում գործող մասնագիտական խորհրդի նախագահ, ՀՀ ԳԱԱ փոխնախագահ Վ. Բարխուդարյանի և նույն Մասնագիտական խորհրդի փոխնախագահ, ԵՊՀ Հայոց պատմության ամբիոնի նորընտիր վարիչ Բ. Հարությունյանի հետ:

Մեր ատենախոսության պաշտպանության կազմակերպված տապալումը բավականին լուսաբանվել է հայաստանյան և սփյուռքահայ մամուլում (վերջում զետեղել ենք կարևոր հրապարակումների համառոտ ցանկը): Հետագայում հանդես կգանք նաև տապալման բուն դրդապատճառների և հետևանքների ամփոփիչ վերլուծությամբ: Ուստի, հաշվի առնելով թերթային ծավալի սահմանափակումները՝ այժմ կպատասխանենք միայն «Ո՛րն է գիտության ուղին» նյութի «քննադատությանը»:

Սակայն սկզբում երկու խոսքով անդրադառնանք մեր ընդդիմախոսների դրսևորած «տրամաբանությանը»: Եթե պաշտպանությունս ձախողվել է իսկապես ատենախոսության թույլ լինելու պատճառով, ապա բնական կլիներ, եթե «Ո՛րն է գիտության ուղին» նյութի հեղինակները՝ ԵՊՀ նշված ամբիոնն ու Պատմության ինստիտուտի նշված բաժինը (այսուհետև՝ Ա.-ն և Բ.-ն), հրապարակեին

պաշտպանության ընթացքում իրենց կարդացած կարծիքներն ու հենց տեղում դրանց տված իմ պատասխանները, դրանով ընթերցողին հնարավորություն ընձեռելով օբյեկտիվ պատկերացում կազմել պաշտպանության ընթացքի մասին: Բայց Ա.-ն և Բ.-ն ընտրել են այլ մարտավարություն: Մի կողմից՝ ներկայացրել են նոր՝ «պոստ-ֆակտում» հերյուրած «թերություններ», որոնք պաշտպանության ժամանակ չեն ընթերցվել և դրանց պատասխանելու հնարավորություն են ցայժմ չեն ունեցել: Մյուս կողմից՝ կրկնել են մի շարք «քննադատություններ», որոնք պաշտպանության ժամանակ արդեն կետ առ կետ հերքել ենք (ըստ երևույթին՝ ընդդիմախոսներս առաջնորդվում են քարոզչական այն հանրահայտ հնարքով, ըստ որի՝ սուտը որքան շատ կրկնվի, այնքան դրան շատ կհավատան):

«Հին» քննադատություն

Հին քննադատության «զինանոցից» կրկնվել են հետևյալ շինծու կետերը. ա) ատենախոսության խորագրի ու բովանդակության հակասության մեջ գտնվելը, բ) ուսումնասիրության՝ հայ ազատագրական շարժման հետ կապ չունենալը, գ) ընդհանուր հայեցակարգի և առանցքի բացակայությունը, գ) ատենախոսության ԲՈՅ-ի կողմից պահանջվող կառուցվածքի և ծավալի բացակայությունը, դ) Ղազար Ջահկեցու հակասական կերպարը դրական գնահատելը, ե) հավելվածների՝ ուսումնասիրության նյութի հետ չառնչվելը, զ) Ղազար Ջահկեցու «Ողբ»-ի և «Աղօթք»-ի ազատագրական մոտիվների «սովորական» լինելը, է) թեմայի վերաբերյալ հրապարակված աշխատությունների անհրաժեշտ քանակության բացակայությունը:

Վերը նշված դրույթներից ամենազավեշտականը, թերևս, պահանջվող կառուցվածքի և ծավալի բացակայության մասին կետն է: Լրջախոհ ընթերցողի մոտ հարց կարող է առաջանալ. «Պարոնա՛յք, եթե ամեն ինչ այդքան պարզ էր, այդ դեպքում ինչու՞ էիք առհասարակ ընդունել ատենախոսությունը և դրել այն հրապարակային պաշտպանության: Եվ միթե՞ Մատենադարանի պես ճանաչված գիտական հիմնարկում ու նաև ԲՈՅ-ում չէին նկատել, որ Արմեն Այվազյանի աշխատանքը մի լիակատար խոտան է, որում նույնիսկ էջերի պահանջված քանակն ապահովված չէ»:

Սակայն ամբողջ խնդիրն այն է, որ ինչպես այս, այնպես էլ վերը թվարկված մյուս **բոլոր** «քննադատությունները» կեղծ են, և դրանք բոլորն էլ փաստացի հերքել ենք պաշտպանության ժամանակ՝ մեր պատասխաններում: «Նոր» քննադատություններին պատասխանելու տեղ ապահովելով՝ ընթերցողին տեղեկացնենք, որ Հայոց պատմության ամբիոնին, միջին դարերի բաժնին և

պատմական գիտությունների դոկտոր Վալտեր Դիլոյանին մեր պատասխանները հրապարակել ենք համացանցի հետևյալ էջում՝ www.artsakhworld.com/Armen_Aivazian/Reviews_and_Discussions/Articles_Eng.html:

«Նոր» քննադատություն

Փետրվարյան հրապարակումներում Ա.-ն և Բ.-ն փորձում են հասարակության՝ իրենց դեմ արդարացիորեն առաջադրված քաղաքական պատվեր, «հակազիտական ու հակազգային ահաբեկչական գործողություն» կատարելու («Գոլոս Արմենիի», 16 դեկտեմբերի 2003 թ.) մեղադրականը «ջրել», Ա. Այվազյանի դոկտորական պաշտպանության տապալման խնդիրը վերածելով ընդամենը մասնագիտական անձեռնհասության խնդրի՝ իբր «հրապարակային պաշտպանության է ներկայացված մի աշխատություն («Հայոց եկեղեցին XVIII դարի հայ ազատագրական շարժման քառուղիներում»), որն ամենևին չի բավարարում դոկտորական ատենախոսություններին ներկայացվող պահանջներին»: Ու թեև ատենախոսության պաշտպանությունից հետո կատարված որևէ նոր քննադատություն բուն պաշտպանության ընթացքի և արդյունքի մասին պատկերացում տալ չի կարող, այդուհանդերձ ստորև հաջորդաբար զննելու ենք մեզ ներկայացված ընդդիմախոսական նոր կետերի որակը, ճշմարտացիությունն ու արդարացիությունը, դրանով իսկ պարզելով մերօրյա հայ պատմագրության պարագլուխների գիտական անաչառության և սկզբունքայնության կերպն ու մակարդակը:

Ի. Ա.-ն և Բ.-ն գրում են. «Հեղինակը փորձում է Հայոց եկեղեցին ներկայացնել միայն Սուրբ Էջմիածնի գործունեությամբ և մոռանում է նրա թեմական կառույցները, բովանդակ Հայոց եկեղեցին, գործնականում անտեսում Աղթամարի ու Գանձասարի կաթողիկոսությունների և Երուսաղեմի պատրիարքության անուրանալի նպաստը նշված ժամանակաշրջանի հայ ազատագրական շարժմանը»: Փետրվարի 10-ին «Նովոյե վրեմյա»-ին տված հարցազրույցում Վ. Բարխուդարյանը և Բ. Հարությունյանը հավելել են, որ իբր նաև աչքաթող ենք արել «հայկական պատրիարքությունները, որոնք նույնպես կարևոր դեր են խաղացել հայ ազատագրական շարժման մեջ»:

Այս հայտարարություններում կա և՛ բացահայտ սուտ, և՛ մասնագիտական անգրագիտություն, և՛ հակասություն:

Սուտն այն է, որ ատենախոսության մեջ տասնյակ էջեր են նվիրված ինչպես Կ. Պոլսի և Երուսաղեմի պատրիարքություններին, այնպես էլ Աղթամարի ու Գանձասարի կաթողիկոսությունների գործունեությանը:

Մասնագիտական անգրագիտությունն այն է, որ Կ. Պոլսի և Երուսաղեմի պատրիարքությունների «անուրանալի նպաստը նշված ժամանակաշրջանի հայ ազատագրական շարժմանն» առաջին անգամ հնչած անապացույց և անընդունելի վարկած է, ավելի ճիշտ՝ անպատրաստ ընթերցողին ապակողմնորոշելու համար հորինված հեքիաթ:

Հակասությունն էլ այն է, որ հենց հիշյալ երկու հրապարակումներն ընդունում են, որ ատենախոսությունը քննել է «Հովհաննես Կոլոտ պատրիարքի և Աբրահամ կաթողիկոսի փոխհարաբերությունները» և «սուլթանական արքունիքի՝ հայոց եկեղեցու նկատմամբ վարած քաղաքականությունը», պարզորեն հակասելով իրենց իսկ պնդմանը, թե «հեղինակը փորձում է Հայոց եկեղեցին ներկայացնել միայն Սուրբ Էջմիածնի գործունեությամբ»:

II. Ա.-ն և Բ.-ն գրում են. «Գիտական խնդրի դրվածքի լիակատար բացակայությունը պայմանավորել է ատենախոսության արդյունքների ծայրահեղ համեստությունը»:

Այս առթիվ տեղին է մեջբերել մի քանի քաղվածք մեր երեք պաշտոնական ընդդիմախոսների՝ պաշտպանության ժամանակ ընթերցած կարծիքներից: **Ակադեմիկոս Մանվել Զուլալյան.** «Սկզբից ևեթ պետք է ասել, որ աշխատությունը նորություն է իր տեսակի մեջ: Հայ ազատագրական շարժումների Հայոց եկեղեցու հետ ունեցած հույժ գաղտնի կապերի ուսումնասիրությունն ինքնատիքյան պահանջում է ոչ սովորական, այլ հետախուզական-քննչական տիպի պատմագիտական աշխատանք: Ատենախոսն ինքն իր առջև դրել է անհայտներով լի բարդագույն հետազոտական խնդիրներ, որոնց բացահայտումը պահանջում է տարանջատ բազմաթիվ սկզբնաղբյուրների համեմատական բժախնդիր քննություն:

Թենայի լուսաբանման համար անհրաժեշտ է եղել քննել մի շարք խոշոր խնդիրներ, այդ թվում՝ օտար տիրապետող ուժերի ներգրավվելը Ամենայն հայոց կաթողիկոսների ընտրությունների մեջ, ազատագրական մտայնություն ձևավորող հայոց ազգային-եկեղեցական գաղափարախոսությունն՝ իր մինչև այժմ գրեթե բացարձակապես չուսումնասիրված տարրերով, այդ գաղափարախոսության քարոզման միջոցները, հայադավան-կաթոլիկ հարաբերությունները և այլն: ...Աշխատության հիմնական արժանիքը բացահայտվող նորությունների առատությունն է. դրանց թվարկումը միայն մեզնից կարող է ավելի ժամանակ խլել, քան սովորաբար հատկացվում է ընդդիմախոսին» (ընդգծումներն իմն են - Ա. Ա.):

Պատմական գիտությունների դոկտոր Էդվարդ Դանիելյան.

«ատենախոսությունը... լուրջ գիտական ներդրում է XVIII դարի միջազգային բարդ իրավիճակում Հայ եկեղեցու և նրա նշանավոր գործիչների՝ հայոց ազատագրական պատմության մեջ ունեցած ներդրումի ուսումնասիրության և գնահատման ասպարեզում»:

Պատմական գիտությունների դոկտոր Վալտեր Դիլոյան. *«ատենախոսությունն ընդգրկում է հայ եկեղեցու 17-18-րդ դարերի պատմությանն առնչվող խիստ կարևոր դրվագների մի ամբողջ համալիր, դրվագներ, որոնք ատենախոսը կարողացել է մեծ հմտությամբ շաղկապել միմյանց և հանգել բավական հիմնավոր և ինքնօրինակ եզրակացությունների... Ամփոփելով մեր խոսքը, պետք է նշենք, որ ատենախոս Ա. Մ. Այվազյանը հետազոտել, քննարկել և վերլուծել է հիմնահարցեր, որոնք մեծ հետաքրքրություն և կարևորություն են ներկայացնում 17-18-րդ դարերի հայոց պատմության հիմնախնդիրները ճշմարտորեն լուսաբանելու առումով: Ատենախոսը կարողացել է առաջադրել և հիմնավորել մի շարք դրույթներ, որոնք նպաստում են նորովի լուսաբանելու մի շարք հիմնախնդիրներ: Այսու միջնորդում ենք ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտում գործող ԲՈՂ-ի 004 մասնագիտական խորհրդին շնորհելու ատենախոս Արմեն Մարտինի Այվազյանին իր հայցած պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանը»:* (Մի քանի օր անց Վ. Դիլոյանը հայտարարեց, թե ինքն իբր բացասական կարծիք է տվել իմ ատենախոսությանը, բայց այս դիմակափոխությունն արդեն մեկնաբանել ենք՝ «Ինչու՞ տապալվեց պաշտպանությունը», հարցազրույց (ռուսերեն), տե՛ս Համացանցի վերը նշված էջում հարցազրույցը):

Կարծում ենք՝ լրացուցիչ մեկնաբանություններն ավելորդ են:

III. Բաժնի և ամբիոնի անբարյացակամությունն ատենախոսի նկատմամբ երբեմն ընդունում է հիրավի հիվանդագին դրսևորումներ: Պարզվում է՝ մենք իրավունք չունեինք գրելու, որ «XV-XVIII դարերում Հայ եկեղեցին մեծ գործ կատարեց. պահպանեց ազգային ինքնագիտակցությունը, կազմակերպեց ազգային կրթությունը, հնարավորին չափով առաջ տարավ մշակույթը» և այլն, ինչ է թե այդ մասին նման մի բան էլ գրված է նաև V դասարանի դասագրքում: Ըստ երևույթին, այլևս ոչ ոք իրավունք չունի գրելու, որ, օրինակ, 1914 թ. սկսվել է Առաջին համաշխարհային պատերազմը, որովհետև այդ մասին դասագրքերում արդեն գրված է, և Ա.-ն և Բ.-ն դա կհամարեն որպես երկրորդ անգամ «Արքիմեդի օրենքի հայտնագործում»: Ամբիոնի և բաժնի աշխատակիցներին խորհուրդ կտայինք նորից կարդալ ատենախոսության

վերջաբանը. նրանք այնտեղ հաստատ մանություններ կգտնեն նույնիսկ այբբենարանի հետ...

IV. Ա.-ն և Բ.-ն գրում են.

«Աշխատության հեղինակը նպատակադիր կերպով աշխատել է որքան հնարավոր է չափազանցված ներկայացնել իր վաստակը՝ դիմելով անգամ իր նախորդների աշխատանքները նսեմացնելու կամ անտեսելու եղանակին... Բերենք մի օրինակ՝ ատենախոսության 227-րդ էջի թիվ 208 ծանոթագրությունում հեղինակը ցնցող պարզաբանում է կատարում. «...1652 թ. Երուսաղեմում կայացած եկեղեցական ժողովը մեկնաբանելիս՝ Օրմանյանը հանգել էր ճիշտ մեր վերոգրյալ եզրակացությանը...»: Մեկնաբանություններն ավելորդ են: Լոկ կարելի է զարմանալ և հիանալ Մ. Օրմանյանի խորաթափանցության վրա, որ գրեթե մեկ դար առաջ կռահել էր Ա. Այվազյանի մտքերը»:

Այս տողերը կոչված են գործին անտեղյակ ընթերցողի մոտ այն տպավորությունն ստեղծելու, թե Ա. Այվազյանը մի ինչ-որ այնպիսի բան է գրել, որ իրենից առաջ նույնությամբ ասել էր Օրմանյանը: Իրականում, քննելով և բացահայտելով 1441 թ. տեղի ունեցած կաթողիկոսական ընտրություններին աշխարհականների ձևական մասնակցությունը, մենք ծանոթագրել ենք, որ աշխարհականների մի մանօրինակ մասնակցություն էլ Օրմանյանը նկատել էր 1652 թ. Երուսաղեմում կայացած եկեղեցական ժողովի ժամանակ: Սա միանգամայն տեղին և որևէ «կրիմինալ» չպարունակող ծանոթագրություն է: Մենք և Օրմանյանը, քննելով եկեղեցական տարբեր ժողովներ, նկատել ենք նույնատիպ մի երևույթ՝ այդ ժողովներին աշխարհականները մասնակցել են ձևականորեն: Միթե՞ վատ է, որ ես նկատել և նշել եմ այդ հանգամանքը: Այս կարգի անճարակ «քննադատության» միակ նպատակն ընթերցողին մոլորեցնելն ու Ա. Այվազյանի դեմ տրամադրելն է:

Վերոբերյալ «դիտողության» մեջ Ա.-ն և Բ.-ն նշում են «ատենախոսության 227-րդ էջի թիվ 208 ծանոթագրությունը»՝ մոռանալով, որ իրենց կարծիքների մեջ երկուսն էլ պնդում էին, որ մեր ատենախոսությունը բաղկացած է 161 էջից և չունի պահանջված 200 էջը: Այսպիսով Ա.-ն և Բ.-ն «սայթաքում» և ընկնում են իրենց իսկ լարած ստերի ցանցի մեջ:

V. Ա.-ն և Բ.-ն գրում են. «ատենախոսը չքննել տեսք է ընդունում, թե անծանոթ է Նոր Զուղայի պատմության ճանաչված մասնագետ Վազգեն Դուկասյանի *The Emergence of the Armenian Diocese of New Julfa in the Seventeenth Century* (Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1995, 1998) աշխատությանը, որտեղ, ի միջի այլոց, նույնպես

թիվ 1 հավելվածի տակ դեռ 1995 թվականին հրատարակված, ծանոթագրված և ուսումնասիրված է» 1693 թ. Նոր Ջուղայում տպագրված մի շրջաբերական, որը հրատարակել ենք ատենախոսության մեջ:

Այս քննադատության անարդարացիությունն ու սխալներն այնքան շատ են, որ ստիպված ենք ներկայացնել դրանք վեց առանձին կետով.

ա. խնդրո առարկա վավերագրի քննությամբ և մասնակի հրատարակությամբ մենք հանդես ենք եկել տակավին 1995 թ. թվականի մարտի 26-ին «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթում, որը մի ամբողջ էջ էր տրամադրել մեր «Կաթողիկոսական ընտրություններին վերաբերող երկու արժեքավոր փաստաթուղթ» հրապարակմանը (1995 թ-ի փետրվարին ընթերցվել է Մատենադարանի գիտխորհրդի նիստում): Մի քանի օր անց Կ. Պոլսի պատրիարք Մեսրոպ արք. Մութաֆյանի խնդրանքով, այդ նյութի ամբողջական ծանոթագրված տարբերակը, հանձնել ենք տպագրության պատրիարքարանի «Շողակաթ» հանդեսի Բ համարին, որը, սակայն, մինչ օրս լույս չի տեսել: Ուսումնասիրության ընդարձակ տարբերակն ուշացումով հրապարակվել է «Հանդես Ամսօրեայ»-ում (հունվար-դեկտեմբեր 2000, No. 1-12): Այս փաստն արձանագրված է նաև ատենախոսության 25-րդ էջի համար 22 ծանոթագրության մեջ:

բ. 1995 թ. Վազգեն Ղուկասյանն այդպիսի գիրք լույս չի ընծայել ո՛չ նշված հրատարակչությունում, ո՛չ էլ այլուր: Իսկ եթե հեղինակները նկատի ունեն 1995 թ. Կոլումբիայի համալսարանում պաշտպանության ներկայացված Վ. Ղուկասյանի ատենախոսության բնօրինակը, ապա այն գիրք անվանելը սխալ է: Ամեն դեպքում՝ մեր հրապարակումը եղել է ավելի վաղ, քան Վ. Ղուկասյանինը: Հետևաբար, մեր դեմ ուղղված ուրիշի աշխատանքը չգնահատելու մեղադրանքը շինծու է: Ի գիտություն ԵՊՀ ամբիոնի և Պատմության ինստիտուտի բաժնի՝ նշենք նաև, որ Կոլումբիայի համալսարանը գտնվում է Նյու-Յորքի նահանգի Նյու-Յորք քաղաքում, այլ ոչ թե Ջորջիա նահանգի Ատլանտա քաղաքում:

գ. 1995 թ. Կոլումբիայի համալսարան ներկայացրած Վ. Ղուկասյանի ատենախոսության մեջ 1693 թ. Նոր Ջուղայում տպագրված խնդրո առարկա շրջաբերականը ո՛չ հրատարակված է, ո՛չ էլ ուսումնասիրված, ինչպես պնդում են Ա.-ն և Բ.-ն: Ատենախոսության մեջ այդ շրջաբերականը թարգմանված է անգլերենի, նաև զետեղված է դրա բնօրինակի (ֆաքսիմիլեի) փոքրացված *ամընթեռնելի* լուսապատճեն (էջ 302-313): Միթե՞ Ա.-ն ու Բ.-ն պատմական վավերագրի լուսապատճենն ու թարգմանությունը գիտական հրատարակությունից չեն տարբերում...

դ. Ինչ վերաբերում է Վ. Ղուկասյանի 1998 թ. հրատարակած գրքին, ապա լուսապատճենի փոխարեն այնտեղ զետեղված է Հ. Տեր-Հովհանյանցի 1881 թվականի այդ շրջաբերականի հրատարակության տառացի արտագրությունը: Միթե՞ Ա.-ն ու Բ.-ն տառացի արտագրությունը (այն է՝ վերահրատարակությունը) չեն տարբերում գիտական հրատարակությունից...

ե. 1693 թ. Նոր Ջուղայում տպագրված շրջաբերականը հրապարակելիս՝ մենք ուղղակիորեն հենվել ենք Երևանի Ազգային գրադարանում պահվող լուսապատճենի վրա: Դրա շնորհիվ ուղղել ենք Հ. Տեր-Հովհանյանցի հրատարակության մեջ առկա 22 (!) թյուրըմբերում, որոնցից շատերն իմաստային շեղումներ են, օրինակ՝ Տեր-Հովհանյանցը «յերևան»-ի փոխարեն հասկացել է «յերևան» տեղանուն, «չԱւետս» անվան փոխարեն՝ «զԱւետս», «ի յարգի»-ի փոխարեն՝ «ի կարգի», «յազգս»-ի փոխարեն՝ «յաղագս» և այլն: Մինչդեռ Վ. Ղուկասյանի գրքում բոլոր 22 թյուրըմբերումներն էլ առկա են, այսինքն՝ խոսել նրա կատարած ինչ-որ ծանոթագրված և ուսումնասիրված հրատարակության մասին չի կարելի: Ա.-ն և Բ.-ն զբաղվում են աչքակապությամբ և չեն ցանկանում նկատել այդ շրջաբերականի մեր գիտական հրատարակությունը՝ ներառյալ նրանում հիշատակված պատմական խրթին ծալքերի, դեմքերի և հանգամանքների մանրազնին քննությունը: Գիտական աշխատանքս օբյեկտիվորեն գնահատելու կոչված կառույցները՝ Ա.-ն և Բ.-ն, ընկղմված են աշխատանքիս անհիմն, անսանձ և քայքայիչ պախարակմամբ, գիտության ճանապարհը փակելով:

զ. Ամբիոնի և բաժնի անբարյացակամությունն ակնհայտ է: Նրանց մտքով անգամ չի անցնում, որ եթե մենք մինչև մեր ատենախոսությունը հանձնելու օրը ծանոթ լինեինք Վ. Ղուկասյանի ատենախոսությանն ու գրքին (ի դեպ, Մատենադարանի գրադարան է մուտք գործել միայն 1997 թ. Անն-Յարբոր քաղաքում պատճենահանված ատենախոսությունը), ապա անտարակույս և հաճույքով կնշեինք այդ հրապարակումներն ու նրանցում խնդրո առարկա շրջաբերականի արծարծումը, թելուզև այն մեր հետազոտության նպատակների տեսանկյունից գրոյական արժեք է ներկայացնում: Բանն այն է, որ Վ. Ղուկասյանն ընդամենը հպանցիկ օգտագործել է շրջաբերականի բովանդակությունից մի հատված (գրքում՝ էջ 112) և մի քանի ծանոթագրություն արել, որոնք մասամբ վերցված են Հ. Տեր-Հովհանյանցի 1881 թվականի հրատարակությունից, մասամբ էլ՝ հանրահայտ փաստեր են, օրինակ, «Աստապատ՝ հայտնի գյուղ Նախիջևանում» կամ «Քերթողահայր՝ Մովսես Խորենացի» և այլն:

Մյուս կողմից՝ Ա.-ն և Բ.-ն առաջնորդվում են երկակի չափանիշներով և չեն նկատում, որ Վ. Ղուկասյանը, ինչպես նաև այդ ժամանակաշրջանով մասնագիտացող ամերիկացի այլ հայագետներ, գեթ մեկ անգամ չեն հիշատակում իրենց աշխատանքային լեզվով՝ անգլերենով հրապարակված իմ հետևյալ մենագրությունը՝ *The Armenian Rebellion of the 1720s and the Threat of Genocidal Reprisal* (Yerevan: Center for Policy Analysis, American University of Armenia, 1997), իսկ Ջորջ Բուռնոյանն այնտեղից բացահայտորեն գրագողություն է անում (այս հարցին անդրադառնալու ենք առանձին հրապարակմամբ): Սակայն ամերիկյան հայագետներին Ա.-ն և Բ.-ն քննադատել, բնականաբար, չեն համարձակվում, նրանց առջև ճիշտ հակառակ խնդիրն է դրված՝ ամեն գնով հանիրավի վարկաբեկել նույն ամերիկյան հայագիտական դպրոցին քննադատած Ա. Այվազյանին:

(Ի դեպ, 1997 թ. լույս տեսած մեր այդ անգլերեն մենագրության մեջ ուղղակիորեն հղել ենք «Շողակաթ»-ին տպագրության հանձնված ուսումնասիրությունը, տե՛ս էջ 81, ծանոթագրություն 169:)

VI. Ա.-ն և Բ.-ն ճիշտ նույն մոտեցումն են հանդես բերում Մատենադարանի համար 9120 ձեռագիր մատյանից մի փաստաթղթի մեր հրապարակման նկատմամբ: Նշում են, թե «ընդամենը մի քանի էջ կազմող վավերագրի՝ ատենախոսի կողմից վերահրատարակության մեջ» տեղ են գտել այնքան «վրիպակ և վրիպում», «որոնք միանգամայն արժեքագրվում են այդ հրատարակությունը»: Այս հայտարարությանը կից գետեղված աղյուսակում բերված է մեր արած «վրիպակ-վրիպումներից» 10 օրինակ:

Իրականում այդ «մի քանի էջ կազմող» փաստաթուղթը Եվրոպայից մինչև Յնդկաստան ընկած տարածաշրջանում հայաբնակ բնակավայրերի մի ցուցակ է՝ ավելի քան 700 տեղանում, որոնցից շատերը գրանցվել են այդ աղբյուրում հնչարտասանական բարբառային եզակի նստվածքով: Այսինքն, գործ ունենք ոչ թե սովորական շարադրանքի հետ, որից կարելի կլիներ կռահել գրված բառն ու տառը, այլ իրարահաջորդ, հաճախ հոլովական վերջավորություններով գրանցված տեղանունների հետ: Պատկերացում տալու համար բերենք այդպիսի մի շարք՝ «Տավշանլուայ, Գեօլտաղու, Մուհալիճու, Պանդրմայու, Էտինճկու, Փիրմաստու, Բալիքեսարու, Էյնայու, Բոդասիեսրու, Կելիպօլու, Մալդարայու, Զօռլուայ, Ուզունքետրփուայ, Կիւմուրճինու»:

9120 մատյանն ինքը խիստ դժվարընթեռնելի է. թանաքն արտատպված է թերթի հակառակ կողմում, շատ նման են «Է»-«ի»-«ե», «զ»-«ղ»-«շ»-«չ» տառերը: Եթե

անգամ մի պահ ընդունենք, որ այդ ավելի քան 700 տեղանունների մեջ մենք իրոք թույլ ենք տվել 10 կամ նույնիսկ կրկնապատիկ ու եռապատիկ ավելի վրիպակ և վրիպում, ապա, բնականաբար, դրանից մեր հրատարակությունը «միանգամայն արժեքագրկված» համարելը մտացածին հերյուրանք է: Սա պարզ ճշմարտություն է ձեռագիր մատյանի հետ գործ ունեցած յուրաքանչյուր մասնագետի համար: Վրիպակներ կան հենց նույն «Ո՛րն է գիտության ուղին» հրապարակման մեջ: Օրինակ՝ «ամենին» (պետք է լինի՝ «ամենահին»), «կարողություն» («կարողություն»), վերջին սյունակի «XIII-XVIII դարեր» բառերից առաջ ստորակետը բաց են թողել և այլն: Չմոռանանք, որ այդ նյութի պատասխանատվությունն ստանձնել է ոչ թե մեկ անձ, այլ ԵՊՀ մի ամբիոն ու Պատմության ինստիտուտի մի բաժին՝ իրենց ողջ անձնակազմով՝ երկու տասնյակից ավելի գիտաշխատակիցներով...

Վերադառնանք Ա.-ի ու Բ.-ի նշած 10 «վրիպակներին» և տեսնենք, թե ո՞րն է դրանցից իրոք վրիպակ, ո՞րը՝ ոչ: Վերստուգելով Մատենադարանի 9120 մատյանում խնդրո առարկա վավերագիրը, պարզեցինք հետևյալը:

- 1) «Դերպէիր» տեղանունը ճիշտ ենք վերծանել. ոչ թե «Դեր~~պ~~էիր», այլ «Դեր~~պ~~էիր»:
- 2) «Թոմարազու»-ն իսկապես վրիպակ է (ձեռագրում՝ «Թոմարազու»), թեև գրքային տարբերակի տեղանվանացանկում ճիշտ ենք նշել՝ «Թոմարզու»: Բայց Ա.-ն և Բ.-ն վրիպել են մեկ այլ հարցում. էջի ներքևում առանձին ավելացված է ոչ թե «Թոմարզա», այլ «Թոմարզա»: Հետաքրքիր է, որ Գ. Աղանյանցը (որի հրատարակությունն օրինակելի են համարել մեզ քննադատողները) բաց է թողել այս տեղանվան «ը» տառը, նշելով այն «Թոմարազու» ձևով, սակայն Ա.-ն և Բ.-ն կոչված են տեսնել միայն Ա. Այվազյանի վրիպակները:
- 3) «Շիրուան»-ը վրիպակ է (ձեռագրում՝ «Շիրվան»):
- 4) «Չերքեղ»-ը վրիպակ է (ձեռագրում՝ «Չերքեզ»): Գրքիս տեղանվանացանկում ճիշտ ենք նշել՝ «Չերքեզ» (էջ 335):
- 5) «Քիլիս»-ը և՛ վրիպակ է, և՛ ոչ: Ձեռագրում իսկապես «Քիլի» է: Սակայն այս դեպքում, հավանաբար, վրիպողը գրիչն է, տեղանվան ճիշտ ձևը պետք է «Քիլիս» լինի:
- 6) «Եղեւարդը» վրիպակ է (ձեռագրում՝ «Եղեվարդ»):
- 7) «Մաղանճղու» վրիպակ է (ձեռագրում՝ «Մուղանճղու»):

- 8) «Ղաշ»-ը և՛ վրիպակ է, և՛ ոչ: Թեև ձեռագրում իսկապես «Շաշ» է, սակայն գյուղի անվան ճիշտ ձևը Ղաշն է: Մեր գրքի տեղանվանացանկում նշել ենք՝ Շաշ – տե՛ս նաև Ղաշ:
- 9) «Միաստայ»-ն և՛ վրիպակ է, և՛ ոչ: Թեև ձեռագրում իսկապես «Միսատայ» է, սակայն գյուղի անվան ճիշտ ձևը «Միաստայ» է:
- 10) Վերջապես, ապակողմնորոշման մի ընտիր նմուշ. «Սպեր» տեղանունը մատյանում տողադարձված է՝ «Ըսպե-րու»: Հետևաբար, «ը» վանկարար մասնիկի բացթողումը միանգամայն տեղին է: Ի դեպ, այս տեղանվան մեջ ձեռագրում առկա «ե»-ի փոխարեն Գ. Աղանյանցը կարդացել է «է»:

Իրոք բաց ենք թողել «ի Մալդե, ի Փալագաթ, ի Մատրաս եւ յամենայն նահանգս դորին» բառերը, որ մեր քննադատների նկատած միակ լուրջ վրիպակն է: Բայց այստեղ մի վրիպակ էլ իրենք են թույլ տվել՝ մեր բացթողումը ոչ թե ատենախոսության 248-րդ էջում է (ինչպես իրենք են նշում), այլ 239-րդ էջում: Պարզապես, Ա.-ն և Բ.-ն օգտվել են մեր գրքից, թեև իրենք էին, որ ցանկանալով ամեն կերպ թույլ չտալ ինձ դոկտորի կոչում ստանալը, կտրուկ մերժեցին ատենախոսությունս գրքի տեսքով ներկայացնել պաշտպանության:

Այսպիսով՝ պարզվում է, որ Ա.-ի ու Բ.-ի վերը նշած 10 «վրիպումների» մի մասը վրիպում չեն, իսկ մյուս մասը՝ մանր և անկարևոր վրիպակներ են: Ավելին, անգամ «հավաքական ուժերով» մեր մի քանի վրիպակը «շտկելու» փորձ անելիս, Ա.-ն և Բ.-ն չեն կարողացել.

ա) իրենք խույս տալ վրիպակներից,

բ) թույլ են տվել լուրջ և միտումնավոր սխալներ,

գ) չնկատելու են տվել իրենց կողմից անթերի հռչակված Գ. Աղանյանցի հրապարակման վրիպակ-վրիպումները, որոնք ամենևին չեն սահմանափակվում վերը թվարկածով: Եթե Գ. Աղանյանցի հրապարակմանը մոտենալու լինենք նույն այն սկզբունքներով, որոնցով մոտեցել են մեր հրապարակմանը Ա.-ն և Բ.-ն, ապա այնտեղ կնկատենք հետևյալ վրիպակներն ու վրիպումները.

Գ. Աղանյանցի հրատարակություն	Մատենադարան, ձեռագիր համար 9120
Ենկիպագար	Էնկիպագար
Մալդարաու	Մալդարայու
Բելրդատու	Բելրդատու
Ղազանլիսու	Ղազանլիսու
Սնապու	Սընապու
Տաշքետփրիու	Տաշքետփրիու
Էրզնկանայ	Էրզրնկանայ
Սղերտ	Սըղերտ
Չնշկածակ	Չմըշկածակ

Խառքերդ	Խառքերթ
Արդնի	Արդրնի
Շնքուշ	Շրնքուշ
Ուրիա	Ուրիայ
Յգու	Յրգու
Ապաշու	Ապաղու
Նօռդգու	Նօռդրգու
Բայագիդու	Բայագիտու
Դիադինու	Դիատինու
Կաղզուան	Կաղզվան
յԱխլցխայ	յԱխրլցխայ
Չլտրր	Չրլտրր
յԱխլքէլէկ	յԱխրլքէլէկ
Շավշէդ	Շաւշէդ
Բանդարապաս	Բանտարապաս
Թօմառագու	Թօմարռագու
Ըսպէր	Սպեր
Ղզլար	Ղրզլար
Լնճան	Լրնճան
Քաղան	Քաշան
գիւղօրէից	գիւղորէից (Գիւլանի նկարագրության մեջ)
Թիֆլիզ, որ է չորս եկեղեցի տէրունի	Թիֆլիզ, որ է չորս եկեղեցին տէրունի
Ղայդուլի	Ղայդուլի
Բաբագանիծոր	Բաբաջանիծոր
Աղատակ	Ազատակ
Չաւնդրու	Չաւրնդրու
Գեօկգումբէթ	Գեօկգիւմբէթ
Բայագիդ իր նահանգովն	Բայագիդ իր նահանգովն
Կարմիր աւերակաց	Կարմիրաւերակայ
Սէւան	Սէվան
Յամաքաբերդ	Յամաքաբերթ
Փէշմակալ	Փէշմակալ
Բուղխանայ	Բուղխանայ
Կեչառիս, որոյ եկեղեցվոյ անունն սրբոյ Էջմիածին է	Կեչառիս, որոյ եկեղեցվոյ անունն սրբոյ Աստուածածին է
Առաքելոց վանքն, որ ասի արենսու վանք	Առաքելոց վանքն, որ ասի Կարենսու վանք
Չրփլու	Չրրփլու
Ղզլքիլիսի	Ղզրլքիլիսի
Յօհաննավանից թեմն	Յօհաննավանից վանից թեմն

Գ. Աղանյանցը Գաղատիայի վիճակի նկարագրության միջից բաց է թողել «բոլոր» բառը, իսկ Սաղմոսավանի թեմի նկարագրությունից՝ Սէրքելիլ տեղանունը:

Ընդգծենք, որ վերոբերյալ բոլոր դեպքերում մենք ճիշտ ենք վերարտադրել բնօրինակը: Բայց Ա.-ն և Բ.-ն, առաջնորդվելով երկակի չափանիշներով, հայտարարում են, թե Գ. Աղանյանցը «ամենայն բարեղիտւոյամբ» է հրատարակել բնագիրը, իսկ Ա. Այվազյանը՝ սեղանին է դրել «միանգամայն արժեքազուրկ»

«վերահրատարակություն»: Վրիպակները ներելի են բոլորին, բացի Ա. Այվազյանից: Ա.-ն և Բ.-ն ընդամին անտեսում են նաև մեր կարևոր այն բացահայտումը, որ Գ. Աղանյանի հրատարակությունը կատարվել է այժմ Երևանի Մշակոցի անվան Մատենադարանում պահվող համար 9120 մատյանից: Բացի այդ, ծանոթագրություններում պարզաբանել ենք լուսանցքներում գրչի և այլոց արած հավելումները, ինչպես նաև ներկայացրել 9120 ձեռագրի համառոտ բովանդակությունն ու բնութագրությունը: Ըստ այսմ՝ պարզ է, որ մեր կատարածը վերահրատարակություն չէ, այլ նոր հրատարակություն:

VII. Կարդանք Ա.-ի ու Բ.-ի մեզ հասցեագրած ևս մի քննադատություն. ««Հավելված Ե»-ի վերջում՝ «Ծանոթագրություններ» վերտառությամբ տակ (էջ 292), Ա. Այվազյանը գրում է. «Սույն հիշատակարանը հրատարակել ենք, թարգմանել անգլերեն և մանրամասն քննել հետևյալ հոդվածում»՝ ընթերցողի մոտ պատրանք ստեղծելով, թե ինքն է Լիմ անապատի հիշատակարանի հրատարակիչը»: Սակայն անմիջապես էլ Ա.-ն և Բ.-ն հակասում են իրենց հայտարարությանը, գրելով. «Ու չի մոռացել հղել անգլերեն հոդվածը, որտեղ իրոք նշում է, թե «հիշատակարանը առաջին անգամ հրատարակվել է 1918 թ., իսկ ակադեմիկոս Մկրտիչ Ներսիսյանը այն վերահրատարակել է 1941 թ.»:

Իրականում, իրենց հայտարարությամբ Ա.-ն և Բ.-ն դեն են դուրս գալիս գիտական հղումների ընդունված ամբողջ համակարգին: Արդարև, եթե մենք հղել ենք մեր հոդվածը, որտեղ վերլուծում ենք այդ հիշատակարանի հետ կապված բազմաթիվ հարցեր, այդ թվում՝ մանրամասնորեն անդրադառնում հիշատակարանի նախորդ երկու հրատարակությունների պատմությանը, անհեթեթություն չէ՞ այն պնդումը, թե մեր նպատակն է եղել հիշատակարանի առաջին հրատարակիչ ձևանալը:

Ավելին՝ պարզել ենք, որ 1941 թ. հիշատակարանի Մ. Ներսիսյանի վերահրատարակությունն ունի բազմաթիվ վրիպումներ: «Աշխատանք» թերթում 1918 թ. հրապարակված բնօրինակի հետ համեմատելուց հետո, վերատպել-վերահրատարակել ենք հիշատակարանը՝ իր նախնական տեսքով՝ ընթերցողին մատուցելով ստուգված աղբյուր, իսկ հետագոտողին՝ 1941 թ. թերի վերահրատարակությունն այլևս չօգտագործելու հնարավորություն: Եթե հետևելու լիներ Ա.-ի ու Բ.-ի տրամաբանությանը՝ ապա մենք նախ մեր հետամտած պատրանքը փշրող հոդված ենք գրել, այնուհետև հղել ենք այդ հոդվածը ու դրանով իսկ ինքներս մեզ ծուղակը գցել: Ինչպես տեսնում ենք, Ա.-ն և Բ.-ն նորից անտեսում են կատարված աշխատանքը:

Պատահական չէ, որ Ա.-ն և Բ.-ն Վ. Ղուկասյանի՝ վերոհիշյալ շրջաբերականի արտագրություն-վերատպությունն անվարան անվանում են «հրատարակություն», իսկ մեր ինքնուրույն աշխատանքը գնահատելու փոխարեն՝ հողմադացների դեմ կռիվ տալիս...

VIII. Ա.-ն և Բ.-ն չեն խորշում բացահայտ զրպարտանքից: Այսպես՝ նրանք պնդում են, թե «ինչպես պաշտպանության ժամանակ բնութագրեցին երեք ընդդիմախոսներից երկուսը, ատենախոսության հեղինակը միշտ չէ, որ պահպանել է» ՀՀ ԲՈՅ-ի կանոնակարգով նախատեսված այն պահանջը, ըստ որի՝ «Ատենախոսության մեջ հայցորդը պարտավոր է նշել այն հեղինակներին և աղբյուրները, որոնցից նա փոխառել է առանձին դրույթներ կամ նյութեր»: Այս լկտի սուտը մեկ անգամ ևս կրկնվել էր «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթի 2003թ. դեկտեմբերի 26-ի համարում՝ պատմական գիտությունների դոկտորներ՝ ՀՀ ԳԱԱ փոխնախագահ, ակադեմիկոս Վլադիմիր Բարխուդարյանի, ԵՊՀ Հայոց պատմության ամբիոնի վարիչ Բաբկեն Հարությունյանի եւ ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտի տնօրեն Աշոտ Մելքոնյանի համատեղ ստորագրությամբ լույս տեսած «Իսկական գիտականության և հայրենասիրության սահմանները: Մի աղմկահարույց, բայց չինժու պատմության մասին» հրապարակման մեջ, որտեղ ասված է, թե պաշտոնական ընդդիմախոսներից ակադեմիկոս Մ. Ջուլալյանը «ատենախոսին... մեղադրեց իր աշխատություններից օգտվելու ժամանակ հղումներ չկատարելու, այլ կերպ ասած՝ գրագողության մեջ»:

Այս և նմանօրինակ այլ հերյուրանքներին արդեն իսկ պատասխանել է պատմական գիտությունների թեկնածու Գևորգ Յազըճյանը՝ «Հարթակ» շաբաթաթերթում (18.02.2004), որից էլ բերում ենք հետևյալ ընդարձակ մեջբերումը.

«Այստեղ ևս առկա է առնվազն անպարկեշտ մոտեցում. եթե ոչ բացահայտ զրպարտություն: Իր ելույթում, պր. Ջուլալյանը բառացիորեն ասել է հետևյալը. «...16-18-րդ դարերի հայ հոգևորականության մասին ես խոսել եմ իմ գրքում, բավականին գրել եմ և հիմա էլ ունեմ շատ նյութեր, որոնք հրապարակված չեն, իմ ձեռքի տակ են, բայց ոչ մի տեղ, ինքն (Ա. Այվազյանը, - Գ. Յ.) ընդունեց իր սխալը, իմ անունս անգամ չի հիշատակվել, բայց դա ինձ չի խանգարում, բոլորովին, պարոն Հարությունյան, իմ խիղճս կորցնել և հակառակն ասել, վիրավորել և հակառակն ասել, ընդդիմանալ նրան, հասկանում եք, այդ ձևով չի՛ կարելի»:

Ինչ խոսք, այդ ձևով իսկապես չի կարելի: Սակայն, պր. Ջուլալյանի խոսքի հասցեատերերի մեջ պետք է ավելացնել «ՀՀ»-ի հրապարակման մյուս ստորագրողների անունները: Ի դեպ, ավելորդ չէ հիշեցնել, որ ակադ. Ջուլալյանն իր ընդդիմախոսական կարծիքի մեջ Այվազյանի անգլերեն մեկ մեմագրությունը համարում էր ատենախոսության մեկ մասը, իսկ այդ

աշխատանքում Այվազյանը կատարել է համապատասխան հղումներ բոլոր աղբյուրներին, այդ թվում նաև՝ ակադ. Ջուլալյանի հրապարակումներին: Այս մասին պարզաբանում կատարեց Այվազյանը պաշտպանության ժամանակ, որից հետո ակադ. Ջուլալյանը հայտնեց իր բավարարված լինելու մասին: Ավելորդ չէ այստեղ մեջբերել ակադ. Ջուլալյանի դիպուկ արտահայտությունը, որը հնչեց նրա երկրորդ ելույթի ժամանակ. «Ես գտնում եմ, որ էդ ձեր [ԵՊՀ Հայոց պատմության] ամբիոնը շիտակ, անկեղծ վերաբերմունք չի ունեցել, գիտության առաջ մեղանչել է»»:

Հաշվի չառնելով նիստի տեսագրությամբ իսկ արձանագրված այս փաստերը, Ա.-ն և Բ.-ն (որոնք վերոհիշյալ եռյակի լիակատար ենթակայության տակ են), «Ուրն է գիտության ուղին» նյութի մեջ կրկնում են «գրագողության» մասին նույն զրպարտությունը ու դեռ ավելին՝ առաջարկում իրենց այդ թեզը հաստատելու կոչված նոր «փաստարկներ»: Ձնենք դրանց հավաստիությունը ևս:

1) Ա.-ն և Բ.-ն գրում են. «Ա. Այվազյանի ուշադրությունից վրիպել է նաև այն հանգամանքը, որ 1765 թ. կազմված ցանկը քննված է իր ատենախոսության ընդդիմախոս Մ. Ջուլալյանի աշխատությունում» (տե՛ս Մ. Ջուլալյան. Արևմտյան Հայաստանը 16-18-րդ դարերում, Երևան), 1980, էջ 225): Բացելով Մ. Ջուլալյանի գրքի նշված էջը՝ տեսնում ենք, որ Մ. Ջուլալյանը մեկ նախադասությամբ նշել է այս ցուցակի գոյությունը (ընդ որում, հղելով Գ. Աղանյանցի հրատարակությունը, նա տեղյակ չի եղել, որ ցուցակի բնօրինակը Մատենադարանի 9120 մատյանում է), ապա, մեկ այլ վկայության վրա հենվելով, եզրակացրել, որ Ս. Էջմիածնի նվիրակական վիճակների «առաջին ու գլխավոր խմբի մեջ մտնում էին՝ Կ. Պոլիսը, Ադրիանապոլիսը, Ղրիմը, Թոխաթը, Անկարան, Էրզրումը, Կարսը, Բայազետը, Վանը, Դիարբեքիրը»:

Արդ, հարց է առաջանում, ինչու՞ մենք պետք է հղում կատարեինք վերոհիշյալ էջին: Ի՞նչ նպատակով: Մենք հրապարակել ենք աղբյուրը՝ քաղելով այն բնօրինակից, մատնացույց ենք արել, որ առաջինն այն հրատարակել է Գ. Աղանյանը (ընդ որում, բացահայտել ենք, որ հենց այդ մատյանն է եղել նրա սկզբնաղբյուրը), կատարել ենք ճշտումներ և լուսաբանումներ: Մեր նպատակը չի եղել աղբյուրի մանրազնին քննությունը և ոչ էլ, բառիս բուն իմաստով, այդպիսի «քննություն» կա Մ. Ջուլալյանի գրքում: Ուրեմն, Ա.-ն և Բ.-ն բացեիբաց մոլորեցնում են ընթերցողին, փորձում հորինված հիմքերի վրա զրպարտել մեզ:

2) Ա.-ն և Բ.-ն գրում են. «Դարձյալ Մ. Ջուլալյանն է, որ Ա. Այվազյանից առաջ ուշադրություն է դարձրել Ղազար Ջահկեցու 1726 թ. հիշատակարանի վրա և Մատենադարանի թիվ 2121 ձեռագրից հրատարակել մի հատված (տե՛ս Մ. Ջուլալյան, Հայ ժողովրդի պատմության հարցերը ըստ եվրոպացի հեղինակների, XIII-XVIII դարեր, գիրք Ա, քաղաքական պատմություն, Երևան, 1990, էջ 186): Հետևաբար,

իրավացի էր ընդդիմախոս, դոկտոր, պրոֆ. Մ. Զուլալյանը, երբ հրապարակային պաշտպանության ժամանակ՝ ի պաշտպանություն Ա. Այվազյանի, լրացուցիչ ելույթում հարկադրված էր նշել, որ ատենախոսն օգտվել է նաև իր աշխատություններից, բայց այդ մասին որևէ նշում չի կատարել»:

Այս հայտարարություններում, բացի գրապարտությունից, կա երկու սխալ՝ տեսական և փաստական: Մ. Զուլալյանը քաղել և, առանց որևէ մեկնաբանության (չհաշված այն, որ աղբյուրը վերագրել է «Ղազար Ջահկեցի գրչին»), հրապարակել է այդ վավերագրից ընդամենը մի փոքրիկ՝ կեսէջանոց հատված: Ընդ որում, Մ. Զուլալյանի գրքում սխալ է նշված ձեռագիր մատյանի էջը. ոչ թե 267ա, այլ 367ա, որը վրիպակ «բռնող» ու «մեկնող» Ա.-ն և Բ.-ն չեն նկատել: Ա.-ն և Բ.-ն սխալվում են նաև, կարծելով, թե Մ. Զուլալյանն է առաջին հետազոտողը, որն «ուշադրություն է դարձրել Ղազար Ջահկեցու 1726 թ. հիշատակարանի վրա» և այնտեղից մի հատված հրապարակել: Իրականում, ճիշտ նույն հատվածը (առաջին բառից մինչև վերջինը) ավելի վաղ մեջբերել է Աշոտ Յովհաննիսյանը՝ տակավին 1959 թ. լույս տեսած իր «Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության» երկրորդ հատորում (էջ 538-539), ինչը Մ. Զուլալյանի գրքում նշված չէ: Այդ փաստը Ա.-ին ու Բ.-ին հիմք կտա՞ եզրակացնելու, թե Մ. Զուլալյանը «գրագողություն» է կատարել: Իհարկե, ո՛չ: Իրականում, հնարավոր է, որ այդ հիշատակարանի այս կամ այն դրվագն օգտագործած լինեն այլ հետազոտողներ ևս: Համենայն դեպս, այդ հիշատակարանն արձանագրված է նաև Մատենադարանի համառոտ ձեռագրացուցակում (հ. Բ, Երևան, 1970, էջ 874): (Իսկ եթե առաջնորդվելու լինեինք Ա.-ի ու Բ.-ի տրամաբանությամբ կամ, ավելի շուտ, դրա բացակայությամբ, ապա պետք է մեղադրեինք համալսարանական ու ակադեմիական այս կոլեկտիվներին, որ, այդ հիշատակարանից հատված հրապարակելու առաջնության դափնին վերագրելով Մ. Զուլալյանին, նրանք դիտավորյալ նսեմացնում են Աշ. Յովհաննիսյանի վաստակը):

Այսպիսով, հատուկ չնշելով Մատենադարանի 2121 ձեռագրում գետնդված Ղազար Ջահկեցու հիշատակարանի վկայակոչումները Աշ. Յովհաննիսյանի, Մ. Զուլալյանի, համառոտ ձեռագրացուցակի հեղինակների (Օ. Եգանյան, Ա. Ջեյթունյան, Փ. Անթաթյան) երկերում, մենք որևէ զանցանք, այն էլ «գրագողություն», բնականաբար, չենք արել: Մենք առաջին անգամ ամբողջությամբ հրապարակել ենք Ղազար Ջահկեցու բավականին ծավալուն հիշատակարանը, նաև օգտագործել այն՝ ատենախոսության մեջ կատարված քննության ընթացքում: **Իսկ զանազան հեղինակների՝ այդ հիշատակարանից հատվածների օգտագործման կամ հղման պատմության ուսումնասիրությունն ամենևին մեր նպատակների և**

պարտավորությունների մեջ չի մտնում: Այսքանը: Ինչպես տեսնում ենք, Ա.-ն և Բ.-ն մեզ զրպարտելու նպատակով կրկին փորձում են մոլորեցնել ընթերցողին:

Ինչ վերաբերում է երկրորդ ատենախոսի՝ Վալտեր Դիլոյանի ակնարկված մի նմանատիպ հայտարարությանը, թե իբր հրատարակել ենք «Ա. Էջմիածնի «նուիրակութեան վիճակներ» փաստաթուղթը Գյուտ Աղանյանցի «Դիւան հայոց պատմության» մատենաշարի Գ. հատորից, սակայն աղբյուրը նշել ենք միայն ծանոթագրության մեջ», ապա այդ բացահայտ սուտը հերքել ենք հենց պաշտպանության ընթացքում, որին ներկա էին Ա.-ի ու Բ.-ի գրեթե բոլոր անդամները: Իմ հերքումն ստիպված էր ընդունել նաև Վ. Դիլոյանը:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 135-րդ հոդվածով Ա.-ի և Բ.-ի՝ գրագողության մասին արած վերոհիշյալ բանասարկությունները որակվում են զրպարտություն: Առայժմ դատախազություն չենք դիմել, խնայելով ժամանակ և էներգիա: Բազմահարկ, միտումնավոր դիտողություններն ու կեղծիքները հերքելու փոխարեն, գերադասելի է զբաղվել նաև գիտական, ստեղծարար աշխատանքով...

Սուտ է, թե Ա.-ն և Բ.-ն խորհուրդ են տվել ինձ վերանայել աշխատանքը: Բաժինն առհասարակ որևէ հանդիպում ինձ հետ չի ունեցել, գրավոր կամ բանավոր որևէ «խորհուրդ» չի տվել: 2003 թ. նոյեմբերի 4-ին գրված կարծիքն ինձ են հանձնել պատմության ինստիտուտի գիտքարտուղարի ձեռքով՝ դեկտեմբերի 2-ին՝ պաշտպանությունից 7 օր առաջ: Մինչդեռ ամբիոնը բարեհաճել է միստ գումարել և քննարկել իմ աշխատությունը միայն դեկտեմբերի 3-ին (ես հրաժարվել եմ մասնակցել միտումնավոր այդքան ուշ հրավիրված միստին), ինձ հանձնելով իր կարծիքը դեկտեմբերի 4-ին, այսինքն՝ պաշտպանությունից 5 օր առաջ: Այս հետաձգումների միակ նպատակն այն էր, որպեսզի ես ժամանակ չունենամ, ֆիզիկապես չհասցնեմ պատասխանել իրենց մոգոնած կեղծիքներին, կանգնեմ փաստի առաջ և ստիպված լինեմ հետ վերցնել ատենախոսությունս: Այդ հաճույքը, սակայն, դավադրության հեղինակներին չպարգևեցի և ինձ թողնված սեղմ ժամկետում հասցրի պատասխանել առաջադրված բոլոր դիտողություններին (թեև, հաականալի է, դա դյուրին գործ չէր): Եվ ի՞նչ արժե այն պնդումը, թե «Ա. Այվազյանին ոչ այնքան հետաքրքրել է պաշտպանության հաջող ելքը, որքան... հայ հասարակությունը պառակտելու եղանակով՝ քաղաքական դիվիդենտներ շահելը»: Այս զառանցանքը թողնում ենք անպատասխան...

Առանձին հետազոտության նյութ կարող է դառնալ Մասնագիտական խորհրդի՝ ԲՈՀ-ին ներկայացրած՝ պաշտպանության արձանագրության ամբողջական կեղծումը, որով՝

ա) 8 էջ հանվել է ի պատասխան պատմության ինստիտուտի միջին դարերի բաժնի կարծիքին իմ կարդացած գրավոր ելույթից,

բ) իմ բանավոր ընդարձակ ելույթների մեծագույն մասը դուրս է թողնվել,

գ) ելույթ ունեցածներից գրեթե բոլորի խոսքը բացահայտորեն ու միտումնավոր կերպով կեղծվել է, նրանց վերագրել են չարտահայտված մտքեր կամ արտահայտվածին հակառակ տեսակետներ, բաց են թողել իմ օգտին ասված կարևոր հատվածները (այս ամենը հաստատվում է նիստի տեսագրությամբ և ձայնագրությամբ): Բերենք ընդամենը մի քանի օրինակ.

Ակադեմիկոս Սեն Արևշատյանի ելույթը	Նույնը՝ ԲՈՂ-ին ներկայացված կեղծված վիճակում
«Այսօր մենք ներկա եղանք իսկական պաշտպանության: Ճիշտն ասած, շատ դիպուկ էր Լիլիթ Արզումանյանի խոսքը, որ իսկական պաշտպանություն էր. հասունացած գիտնականի, հասունացած դոկտորի պատասխան էր այն բոլոր առարկություններին, քննադատական դիտողություններին և այլն: Եվ այստեղ՝ հրապարակային պաշտպանության ժամանակ Արմեն Այվազյանն իրեն դրսևորեց իրոք որպես հասունացած գիտնական, հասունացած պատմաբանի հետ մենք գործ ունենք: Եվ մեր կարծիքն այստեղ ներկայացվեց. Մատենադարանում է ստեղծվել այս աշխատանքը՝ քննարկվել է, մշակվել է, պրոֆեսոր Վարդան Գրիգորյանն անմիջական մասնակցություն է ունեցել [այդ աշխատանքին] որպես այդ շրջանի մասնագետ՝ և՛ աղբյուրագետ, և՛ պատմագետ, և՛ անմիջականորեն այդ դարի ճանաչված մասնագետ: Աշխատանքը վերակառուցվել է, այնպես որ՝ թող այն տպավորությունը չլինի, թե սովորական դիսերտացիաների նման, միայն թե էնպես, էսպես հեղինակը բերել է: Մատենադարանում շատ հոգատար և խորը վերաբերմունք է դրսևորվել և՛ դիսերտացիայի, և՛ դիսերտանտի նկատմամբ: Եվ պարոն [Էդվարդ] Բաղդասարյանի բաժինը, երբ քննարկել է Մատենադարանի մյուս աշխատակիցների հետ, տվել է օբյեկտիվ մի գնահատական և հանձնարարել է այդ [ատենախոսությունը] պաշտպանության: Ես շատ ուրախ եմ, որ Մատենադարանի այդ կարծիքը լիովին համապատասխանում է պաշտոնական ընդդիմախոսների կարծիքին և հանձնարարականին: Եվ ես կարծում եմ, որ Պատմության ինստիտուտի գիտական խորհուրդը դրանով կարող է արդեն կողմնորոշվել՝ պաշտոնական ընդդիմախոսներ և այն հաստատությունը՝ Մատենադարանը, որտեղ հայցորդը ստեղծել	«Իսկական պաշտպանություն էր, մենք պետք է հպարտ լինենք, որ նման մասնագետներ ունենք: Դիտողությունները շատ են և հիմնականում ճիշտ, բայց Այվազյանն իրեն նույնպես լավ դրսևորեց: Աշխատանքը վերամշակվել է: Մատենադարանը լրջորեն է վերաբերվել աշխատանքի քննարկմանը: Վեր են հանվել բազմաթիվ աղբյուրներ և ձեռագրեր: Այվազյանը լավ մասնագետ է, արդեն իսկ ճանաչված և մասնագիտական խորհուրդը պետք է ճիշտ կողմնորոշվի»:

է իր աշխատանքը, [դրական կարծիք են տվել]: Պետք է վստահել այդ կարծիքներին և ղեկավարվել դրանցով: Ես կարծում եմ, որ ճիշտ կկողմնորոշվեն գիտխորհրդի անդամները և մենք շնորհալի աշխատող, նպատակասլաց գիտական գործունեություն ծավալած Արմեն Այվազյանին կկարողանանք գնահատել, այսօր շնորհելով նրան պատմական գիտությունների դոկտորի աստիճանը»:	
--	--

Պատ. գիտ. դոկտոր Վլադիմիր Ղազախեցյանի ելույթը	Նույնը՝ ԲՈՂ-ին ներկայացված կեղծված վիճակում
«Ես ղեկավարվում եմ ավտորեֆեռատով, որին լավ ծանոթացել եմ, և ղեկավարվում եմ այսօրվա քննության ընթացքով: Ստացա հիանալի տպավորություն, անկախ բացասական կարծիքներից: Ընդ որում, բացասական կարծիքների մեջ ես լուրջ գիտական դիտողություններ չեմ տեսնում՝ «ծավալը քիչ է, կառուցվածքը՝ այսպես չէ»: Մեր առջև է հասունացած գիտնական, որին ես կրկնակի կարող եմ դրական քվեարկել»:	«Ծանոթացել եմ սեղմագրին, ստացել լավ տպավորություն և դիտողությունների տեղիք չի տվել: Գոհ եմ ատենախոսի պաշտպանությունից: Խելացի գիտնական է: Ծանոթ եմ նրա աշխատանքներին: Կողմ եմ քվեարկելու»:

Ակադեմիկոս Վարդգես Միքայելյանի երկրորդ ելույթը	Նույն ելույթը ԲՈՂ-ին ներկայացված արձանագրության մեջ բացակայում է
«Ես գործ չէ: Երբ ո՛չ մի բացասական ելույթ չի եղել, երբ ո՛չ մի էական դիտողություն չի եղել, և հետո ուզում եք տապալել: Բա դա գո՞րծ է: Սազու՞մ է ձեզ»:	

Առայժմ բավարարվենք այսքանով և եզրակացությունները թողնենք ընթերցողին:

Ա.-ն և Բ.-ն գրում են, որ «պատմագիտությունն ամենից առաջ գիտություն է, իր որոշակի օրենքներով և օրինաչափություններով, որոնք, կամենում ենք թե ոչ, օբյեկտիվ են և մեզնից անկախ»: Այդպես է, սակայն կեղծիքն ու սուտը այդ օրինաչափությունների մեջ չեն մտնում, իսկ դրանք պատմագիտության մեջ ներմուծողներն այն քայքայում և կործանում են: Մեր պետության և ժողովրդի համար այս ծայրահեղ բարդ ու խառնակ ժամանակներում Հայաստանի և սփյուռքի հասարակությունը ճիշտ ընկալեց իմ պաշտպանության դեմ կազմակերպված դավադրության քաղաքական հետին իմաստն ու նշանակությունը: Մնում է հուսալ, որ Հայաստանի պետական ու գիտակրթական հաստատությունները վաղ թե ուշ նույնպես իրենց մեջ ուժ կգտնեն այս պատմությունից անհրաժեշտ

եզրակացություններ անելու, կտան կատարվածի պատշաճ և անհրաժեշտ գնահատականը: Իսկ առայժմ դավադրության գլխավոր կազմակերպիչները (իսկական հեղինակները Հայաստանից դուրս են)՝ նշված Մասնագիտական խորհրդի նախագահ, ՀՀ ՊԱՍ փոխնախագահ Վ. Բարխուդարյանը, նույն Մասնագիտական խորհրդի փոխնախագահ, ԵՊՀ Հայոց պատմության ամբիոնի վարիչ Բ. Հարությունյանը, ինչպես նաև նրանց հլու-հնագանդ աստիճանավոր մի շարք պատմաբաններ (այդ թվում՝ պատմության ինստիտուտի տնօրեն Ա. Մելքոնյանը) հնարավորություն ունեն անխափան շարունակելու գիտության սաքոտածն ու այլասերումը: ԲՈՀ-ի կոլեգիան, չեղյալ հայտարարելով իր 004 մասնագիտական խորհրդի 2003 թ. դեկտեմբերի 9-ի տխրահռչակ նիստը, վերոհիշյալ որոշման երկրորդ կետով հանձնարարել էր կազմակերպել իմ ատենախոսության նոր պաշտպանությունը... նույն Վ. Բարխուդարյանին: Վերջինս մինչև օրս, այսինքն՝ շուրջ երեք ամիս, այդ ուղղությամբ որևէ քայլ չի ձեռնարկել: Փոխարենը «Պատմաբանասիրական հանդես»-ում հրատարակության է պատրաստվում ատենախոսությանս և իմ անձի դեմ գրված հերթական պարսավագիրը, հասկացնելով, որ Վ. Բարխուդարյանի և Բ. Հարությունյանի գլխավորած ԲՈՀ-ի 004 մասնագիտական խորհուրդն Ա. Այվազյանին երբևէ և որևէ հանգամանքներում դոկտորական կոչում չի շնորհի: Ցավոք, այս պարզ ճշմարտությունը ԲՈՀ-ի կոլեգիան հաշվի չառավ...

Վերը բերված կեղծարարություններին և զրպարտություններին պատասխանելը տխուր (ու տակավին անավարտ) պարտականությունս է, սակայն նաև անհրաժեշտ աշխատանք՝ հայագիտությունը պատեհապաշտ և ազգային պատմությունն ու շահերը աճուրդի հանած «ղեկավարներից» ազատագրելու, այն բարոյականացնելու համար:

Ա. Այվազյանի դոկտորական ատենախոսության տապալված պաշտպանության խնդիրն օբյեկտիվորեն լուսաբանած հրապարակումներից են.

Գևորգ Յազըճյան, «Իսկական պաշտպանություն» Պատմության ինստիտուտում, «Ազգ», 11.12.2003:

Աрсен Алтунян, Беспрецедентный Провал Беспрецедентной Защиты, “Новое время” (Արսեն Ալթունյան, Աննախաղեպ պաշտպանության աննախաղեպ տապալումը, «Նովոյե վրեմյա»), 11.12.2003:

Պատմագիտության չինովնիկները: Դա վրեժխնդրություն է և խայտառակություն միաժամանակ (Հարցազրույց ակադեմիկոս **Հրաչիկ Սիմոնյանի** հետ), «Հայոց աշխարհ», 12.12.2003:

Левон Микаелян, Спецзаказ для спецсовета, “Голос Армении” (Լևոն Միքայելյան, Հատուկ պատվեր՝ մասնագիտական խորհրդին), 16.12.2003.

Սեն Ս. Արևշատյան, Վարդան Ռ. Գրիգորյան, ՀՀ Բարձրագույն որակավորման հանձնաժողովի նախագահ՝ պրն. Ա. Թռչունյանին, «Ազգ», 23.12.2003:

Սոս Սարգսյան, Զորի Բալայան, Պերճ Զեյթունցյան, Լևոն Անանյան, Ի պաշտպանություն ճշմարիտ գիտության, «Ազգ», 23.12.2003:

Գևորգ Յազըճյան, Անբարոյականությունը հայրենական հայագիտության մեջ, «Հարթակ», 24.12.2003: «Նոր Կեանք» (Լոս Անջել.), 31.12.2003-03.01.2004: «Մոլորակ» (Լոս Անջել.), 14-20.01.2004: «Արարատ» (Բեյրութ), 23.01.2004:

Զորի Բալայան, Պատմությունը վառող է, որը չոր պետք է պահել, «Հայաստանի Հանրապետություն», 24.01. 2004, «Ազգ», 23 և 24.01.2004:

Зорий Балаян, История – это порох, который надо держать сухим, “Голос Армении” (Պատմությունը վառող է, որը չոր պետք է պահել, «Գոլոս Արմենի»), 27.01.2004:

Никита Заробян, Профессор Вальтер Дилоян против профессора Вальтера Дилояна, “Голос Армении” (Պրոֆեսոր Վալտեր Դիլոյանն ընդդեմ պրոֆեսոր Վալտեր Դիլոյանի, «Գոլոս Արմենի»), 31.01.2004:

[**Ованнес Асрян**], Еще один ракурс..., “Новое время” (Հովհաննես Ասրյան, Եվս մեկ հանգրեճ (ռակուրս)..., «Նովոյե վրեմյա»), 17.02. 2004.

Գևորգ Յազըճյան, Պատասխանի իրավունքով: Շինժու°, թե° իրական պատմություն, «Հարթակ», 18.02.2004: